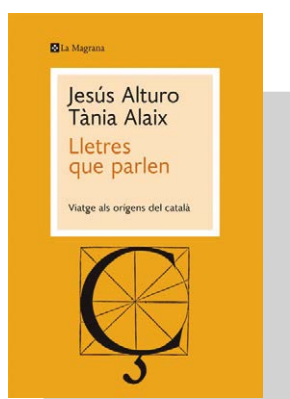

LLETRES QUE PARLEN

MIQUEL AGUILAR I MONTERO

LLETRES QUE PARLEN

Títol: *Lletres que parlen. Viatge als orígens del català*

Autors: Jesús Alturo i Tània Alaix

Editorial: La Magrana

Collecció: Orígens

Any d'edició: 2023

Pàgines: 432

ISBN: 978-84-19334-05-3

El febrer de 2023 arribava a les llibreries *Lletres que parlen. Viatge als orígens del català*, una obra de Jesús Alturo i Tània Alaix que es presentava com una revolució, una reescriptura, en l'àmbit de la lingüística catalana. «Una investigació del tot innovadora sobre els orígens del català», en deia la contracoberta.

Els autors, Jesús Alturo Perucho (n. 1954) i Tània Alaix Gimbert (n. 1970), són dos especialistes de primer ordre que han demostrat a bastament la seva rellevància en els àmbits de la paleografia i la història de la llengua.

Alturo, doctor en filologia clàssica, és catedràtic de paleografia, codicologia i diplomàtica al Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona. Membre de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics i de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, l'any 2021 va ser distingit amb la Creu de Sant Jordi.

Alaix, doctora en ciències de l'Antiguitat i de l'edat mitjana, ha desenvolupat bona part de la seva carrera professional com a bibliotecària a la Biblioteca de Catalunya i actualment és investigadora postdoctoral al Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de l'Autònoma. Va rebre, el 2022, el Premi Fundació Noguera a la millor tesi doctoral d'història medieval.

Lletres que parlen es divideix en onze capítols, alguns dels quals contextualitzen el lector en l'origen del català, parlat i escrit, mentre que d'altres se centren en l'anàlisi textual i documental, punt clau del volum.

Els sis primers capítols de *Lletres que parlen* fan la funció d'introducció vastíssima a la matèria. El primer, «Els antecedents més remots» (p. 19-28), ens remunta als orígens de la comunicació, verbal i no verbal, tant oral com escrita, en el procés evolutiu de l'*Homo sapiens*. El segon (p. 29-42) se centra ja en l'escriptura i en els traços que van donar cos a la llengua llatina, l'alfabet, hereu indirecte del grec per mitjà de l'etrusc, que va ser el pont. Aquest segon capítol revela també el perquè de l'aparició d'alguns caràcters que, més endavant, la paleografia trobarà a bastament en la documentació medieval, alguns dels quals segueixen vius avui dia, com ara la nostra ce trencada (p. 31-35) o l'*ampersand* anglesa (&) (p. 35-36). El tercer i el quart capítols, «El llatí parlat» (p. 43-60) i «Moment d'aparició de les llengües protoromàniques» (p. 61-72), respectivament, són un ampli viatge en el temps a través dels canvis que el llatí va anar experimentant d'ençà de l'època arcaica i preclàssica fins a Carlemany, dels testimonis escrits que ens fan palesa l'evolució —la degradació, considerarien alguns— de la llengua oral, de la consciència gradual de diglòssia cada vegada més evident entre registres formals/escrits i informals/parlats, i de les reformes empreses a l'Europa del segle VIII per resoldre una situació de nul·la comprensibilitat dels oficis litúrgics i els codis legals elaborats en una llengua que ja no era la del poble. A partir del capítol cinquè (p. 73-111), Alturo i Alaix tanquen encara més el focus i passen a fixar-se exclusivament en la proto Catalunya, en el testimoni cultural que ens n'han llegat els textos elaborats a partir de l'època comtal i, molt especialment, en els noms dels pioners de les lletres catalanes, que anomenen, gairebé a la manera de March, «un ramell de flors en un camp de cards» (p. 80-103). Val a destacar, en aquest punt, la gran aportació que Alaix i Alturo fan a la història de la llengua en forma de noms i biografies fins ara ignots, com és el cas d'Alba Guibert de Vic (p. 89-94), la primera escriptora professional —no en el sentit que avui donem al terme, de reminiscències més aviat literàries, sinó en el sentit de qui té com a ofici 'posar per escrit'— que coneixem en llengua catalana, o almenys amb prou presència de catalanismes en l'únic text que se'n conserva, de base llatina, datat el 16 d'abril de 1044.

El setè capítol de *Lletres que parlen* (p. 126-160) ja ens trasllada a l'estudi de la llengua, al naixement de la lingüística romànica com a disciplina i, més properament, als primers passos de la lingüística catalana i a l'inicial interès per la lexicografia. És, doncs, un treball metalingüístic que podríem llegir solt, per separat de la resta de l'obra, tot i que no hi és sobrer ni trenca gaire abruptament el discurs mantingut fins al moment. Podríem considerar-lo una inserció que ret un merescut homenatge als pioners no de la lletra escrita, sinó de la recerca i l'estudi, amb noms il·lustres com els del nord-català Julià-Bernat Alart (1824-1880), Miret i Sans (1858-1919) o mossèn Alcover (1862-1932).

Però molt probablement són els capítols vuitè, «Els textos més antics escrits en català» (p. 161-345), i novè, «Els primers escriptors en català» (p. 346-361), que donen al volum una especial importància, per tal com condensen en dos centenars exactes de pàgines el ressò mediàtic i acadèmic que la seva publicació va suscitar. És aquí on Alaix i Alturo estableixen una nova datació dels textos libraris, això és, transmesos en format de llibre, més antics conservats en llengua catalana: d'entrada, la còpia d'una traducció prèvia del *Forum iudicum* conservada a l'Arxiu Capitular d'Urgell (ms. 187.1), per bé que potser originària d'Organyà, que els autors avancen a una data compresa entre el 1060 i el 1080 —fins ara, es creia de la primera meitat del segle XII— i per a la qual proporcionen una nova edició (p. 179-182); segonament, una altra còpia potser de la mateixa traducció del *Forum iudicum*, en aquest cas, conservada a la Biblioteca de Montserrat (ms. 1109), que els autors endarrereixen a la dècada de 1220-1230 —fins ara, es creia de final del segle XII— i per a la qual també proporcionen una nova edició (p. 176-178), i, finalment, a la mateixa dècada de 1220-1230, els autors ubiquen també la còpia de les *Homilies d'Organyà* descoberta per Miret i Sans i conservada a la Biblioteca de Catalunya (ms. 289), que tindria l'origen en un homiliari provençal anterior, del qual seria una segona traducció, ni tan sols l'original —així, doncs, la data proposada fins ara, 1204, caldria descartar-la per a la confecció de la còpia que posseïm, si bé es podria relacionar amb la creació d'aquella versió provençal de la qual deriva.

Alturo i Alaix, tanmateix, no s'aturen aquí i apunten, pel que fa a la traducció original del *Forum iudicum* al català, aquella de la qual derivarien les còpies esmentades, fins i tot

alguna possibilitat d'autoria (p. 184-191), prou justificada, abans de regalar al lector una interessant compilació de testimonis diplomàtics —ja no libraris— en protocatà i català incipient compresos entre els segles IX i XIII. Val a destacar els antropònims, topònims i lèxic divers (p. 192-220) que s'hi reflecteixen.

Encara en el capítol vuitè, l'amplíssima tria i edició crítica de textos diplomàtics dels segles XI a XIII que segueix (p. 220-323) ja és, a parer meu, i aquesta és una opinió molt personal, clarament un estudi a part, minuciós, valuosíssim, d'alt interès per a l'estudiós de la matèria, però en certa manera excessiu i potser un xic distant de la pretensió del públic tipus d'un segell comercial com és La Magrana. Tanmateix, els trenta-un textos que conformen la selecció, ordenats cronològicament del 1022 al 1268, són un regal que il·lustra gràficament, pàgina rere pàgina, el procés de canvi d'una llengua que, progressivament, substituïa la llatina a cada vegada més documents i més diversos, tal com succeïa alhora a la resta dels dominis lingüístics de la Romània, no per incapacitat de l'escrivà, sinó en benefici de la comprensibilitat del poble il·letrat, com no defalleixen a remarcar els autors.

En el capítol següent, Alturo i Alaix revelen la identitat i la cronologia del que anomenen «Els patriarques» (p. 346-348), això és, els primers escrivans que van emprar amb claredat el català, encara que fos puntualment, en forma de catalanismes, en la seva tasca professional, començant per sant Pacià, al segle IV, moment en el qual els autors poden situar la incipència de la llengua catalana arran del testimoni que ens ha llegat aquest sant i bisbe de Barcelona. Però Alaix i Alturo hi parlen també de les matriarques, entre les quals hi ha l'ara coneguda Alba Guibert de Vic, i d'altres pioners amb altres mèrits, com són el primer ús conservat de la ce trencada, el 1011; la primera separació sil·làbica a final de línia que se'ns ha preservat, el 863, o la primera compra de llibres documentada en català, del 1044. Un altre nom propi que en aquest capítol pren relleu és Traver Radolf, prevere, de qui es proporciona una completa biografia (p. 350-360) que connecta amb «Els textos més antics escrits en català» d'un capítol enrere.

Novament en el capítol desè, «Breu selecció de textos literaris escrits en llatí i traducció al català» (p. 362-385), fa la sensació que s'insereix en el llibre un material més adequat per a l'especialista que per al lector comú, amb la transcripció completa i la traducció de cinc textos bilingües —la versió llatina en tipografia monoespai, com s'ha fet a tota l'obra—, dels segles X i XI, que conformen una antologia diplomàtica «amb valors estilístics que potser ajudarà a comprendre definitivament que la llengua llatina de l'època comtal no tenia cap dificultat a expressar els conceptes propis de la nova societat feudal» (p. 362).

Lletres que parlen finalitza amb unes «Conclusions» (p. 386-396), imprescindibles, capítol onzè i darrer del volum, i l'aparat d'abreviatures, index onomàstic, bibliografia, crèdits i agraïments (p. 397-430).

En general cal lamentar-hi, i aquest és un punt negatiu que no puc ometre, per deformació professional, la manca d'una més acurada revisió de proves que polís un text sobre llengua d'errades —tipogràfiques però també gramaticals— que qualsevol lector de ben segur trobarà incòmodes. Però *Lletres que parlen* al capdavant és, comptat i debatut, una aportació a l'estudi de la llengua, més concretament de la història de la llengua, que perdurarà en el temps; un títol de referència per a estudiosos apte, almenys en part, per a un públic no especialitzat —s'hi troben a faltar algunes traduccions de fragments llatins que, avui dia, no gaires lectors podran desxifrar—; una lectura que pot ser consulta o viceversa, és a dir, un llibre per llegir-lo de principi a final o per recórrer-hi puntualment, i això és especialment rellevant quant a les transcripcions que inclou —algunes, com hem vist, d'edició pròpia—; una investigació, en efecte, «del tot innovadora», i, en definitiva, una magna obra que posa de manifest el pes de dues carreres, la d'Alturo i la d'Alaix, immenses, rigoroses, exhaustives, referents, erudites. Un títol que no pot faltar, per tot plegat, a la lleixa de l'humanista.